

**"NUTQIY KAMCHILIKLARNI BARTARAF ETISHDA XALQ OG'ZAKI IJODI
NAMUNALARINING AHAMIYATI"**

To'xliboyeva Zuxra Abdumutal qizi

Andijon davlat universiteti Pedagogika instituti 2-bosqich magistranti

Annatsiya: *Ushbu maqola maktabgacha ta'lim yoshdagi bolalarning nutqini to'g'ri shakllantirish, ularda uchraydigan nutqiy kamchiklarni aniqlash hamda oldini olishda o'zbek xalq og'zaki ijodidan foydalanish. Shuningdek ularni amalyotda qo'llash orqali nutqiy buzilishlarni va nutqiy nuqsonlarni bartaraf etish to'g'risida.*

Kalit so'zlari: *xalq og'zaki ijodi, folklor, bolalar folklori, janr, maqol, matal, ertak, topishmoq, tez aytish, nutq, nutq kamchiliklari*

Ma'lumki, Xalq og'zaki badiiy ijodiyoti (o'zbek folklori) yozma adabiyot paydo bo'lmasdan ilgari, uzoq o'tishda ham mavjud bo'lgan. O'zining xilma-xil adabiy tur va janrlarda namoyon bo'lgan hodisa sifatida kishilik jamiyati tarixida ko'p vazifali ijtimoiy-estetik mohiyatga ega so'z san'ati hisoblanadi. Xalq og'zaki ijodi xalqning ijodiy turmush tajribalari asosida yuzaga kelgan bo'lib, mehnat jarayoni bilan chambarchas bog'langan. U hamma zamonlarda ham o'z ijodkori bo'lgan xalqning orzu-armonlarini ifodalab keldi, qolaversa, xalqning o'z-o'zinigina emas, balki bolalarning ham ma'naviy-axloqiy jihatdan shakllanishlarida muhim tarbiyaviy vosita vazifasini bajarmoqda.

Binobarin, xalq ijodiyoti qadim zamonlardan hozirgacha bolalar uchun ham ezgulikni qadrlash va yovuzlikdan nafratlanish sabog'i bo'lib, avloddan avlodga o'tgani sayin muttasil shakllanib, mukammalashib, og'izdan-og'izga ko'chgani sayin tobora sayqallanib, xalq milliy ruhini teranroq aks ettirgan holda asrlar davomida avlodlar ma'naviy-axloqiy vorisligini ta'minlab keldi, jamoa ijodi namunasi sifatida xalq zakovatini, iste'dodini va til boyligini namoyish etdi, xalq uchun o'zligini anglash, o'z tarixini sevish vositasiga aylanib qoldi, eng muhimi, o'sib kelayotgan yosh avlodni tarbiyalashda asosiy omillaridan biri hisoblanadi.

Shuningdek bolalar folklori ham muayyan rol o'ynaydi:

Bolalar folklori – kichkintoylar olami bilan kattalar dunyosining o'zaro uyg'unlashuvi oqibatida yuzaga kelgan o'yinlar, qo'shiqlar va musiqiy poetik janrlarning yaxlit bir tizimiga aylangan xalq og'zaki ijodiyotining o'ziga xos tarmog'idir.

Bolalar folklori — ya'ni og'zaki ijod namunalari. Odatda kattalar tomonidan bolalar uchun yaratiladi. O'zbek bolalar folklor janrinig tarkibiy qismi:

alla;	maqollar;
tez aytish;	ertak;
topimoq;	ertaklar;

bolalar o'yin qo'shiqlari va boshqalarni o'z ichiga oladi. Bolalar folklori bolaning tinglashiga, aytib yurishiga, o'ini, qo'shig'iga moslangan bo'ladi. Kattalar tomonidan yaratiladigan alla va erkalamalar onalar mehr-muhabbati bilan yo'g'rilgan bo'lib, ularda go'dakning istiqboliga oid orzu-umidlar, bola yashayotgan muhit o'z ifodasini topadi. [1]

Maktabgacha kichik yoshdagi bolalar uchun sodda va qiziqarli o'yinlar, tez aytishlar, ertaklar aytib berish yoki suratlarga qarab ertak o'ylab topish, she'r va ashulalarni yod olish ham katta samara beradi. Tarbiyachi o'z mashg'ulotlarini shunday o'tish kerak-ki, bolaning o'z tasavvur olamlarida bu narsalarni xayolan hosil qilishlari kerak. Kichik yoshdagi bolalar uchun chiqarilgan ertak kitoblar turli-tuman rangli va qiziqarli suratlarga boy bo'lishi darkor. Bunday kitoblarni ko'rgan har qanday bolaning adabiyotga qiziqishi ortadi hamda talab ham kuchayadi. Bolalar uchun yaratilgan kitoblarda atrofimizdagi bizni o'rab turgan yashil va jumboqli tabiatni asrab-avaylashga, hayovonot dunyosini bilishga va sevishga, murg'ak qalblarini mehrga to'ldiradi, onglarini rivojlantiradi. Shular asosida bolaning lug'at boyligi ortadi va nutqini o'stiradi. Qiziqarli ertak va hikoyalar bolaga yaxshi ta'sir qiladi va yaxshi-yomonni farqlashga o'rgatadi. Yod olingan kichik xajmdagi she'r va qo'shiqlar bolaning nutqini ravon, aniq va sodda qilib ifoda etishni shakllantiradi. Tarbiyai bolalarda tabiatga mehr uyg'otishda daraxtlar qushlar yoki boshqa narsalar haqidagi kichik xajmdagi she'rlarni yod oldirishi va ularning mazmunini tushuntirishlari maqsadga muvofiqdir. Qushlarning insonlarga foyda keltirishi shu kichik she'r orqali ifodalanganini aytish zarur. She'rni yoki qo'shiqni aytishdan oldin ular haqidagi rangli rasmlarni ko'rsatib o'tish va suhbatlashish shart. Shundagina bolaning tasavvuri, hayolot olami kengayib boradi.

Maktabgacha kichik yoshdagi bolalarning og'zaki nutqini rivojlantirish yoki o'stirishda ertak, afsona, dostonlarning roli katta. Bunday asarlarda so'zlar aniq, sermazmun, to'g'ri, jumlasida sodda va bola xotirasiga qabul qila olishiga mo'ljallangan qilib yoziladi. Tarbiyachi nutq o'stirish mashg'ulotlarida shunday adabiyotlardan foydalanishlari darkor. Hozirgi chop etilayotgan deyarli barcha kitoblar bolaning qanday yoshda ekanligini hisobga olgan holda tuzilgan hamda ertakning mazmunini tushunishga yordam berish bilan birga nutq madaniyatining tarkib topishida ham o'z ta'sirini ko'rsatadi.

Maktabgacha kichik yoshdagi bolalarning nutqini o'stirish yuzasidan xalq tomonidan yaratilgan maqollar, topishmoqlar, tez aytishlarni tarbiyachi o'z mashg'uloti orqali bolaga yetkazadi. Tarbiyachining o'zi ham qanday mashg'ulot o'tishidan qat'iy nazar aniq, ravon, ifodali, sodda va bola tushunadigan ohangda so'zlashi darkor. O'yinlar orqali bolaning xotirasida yaxshi ta'ssurot qoldirish mumkin. Bunday mashg'ulotlarni o'tishda tarbiyachining bilim va mahoratiga ham bog'liq. O'yinni ham boshidan oxirigacha tarbiyachi so'zlarini to'g'ri va ravon qilib so'zlaydi. Bola o'zining tilida emas balki kattalarga taqlid qilgan holda muloqot qilishga harakat qiladi. Og'zaki nutqi rivojlangan bolakay o'z fikrini ham to'g'ri ifodalay oladi. Nutqining

boy, sermazmun bo'lishidagi asosiy shartlaridan biri aytilgan so'zning to'g'ri talaffuz qilishidir. Agar bolakay so'zlardagi ba'zi xarflarni ayta olmasa bunday bola bilan maxsus mutaxassis (logoped, defektolog) shug'ullanishi zarur. Masalan sh, r, j, yo, ch, z, g', s, q harflarni to'g'ri talaffuz eta olmaslik. Tarbiyai bunday hollarga befarq qaramasligi kerak. Aksincha tarbiyachi mashg'ulot davomida og'zaki nutqida kamchiligi uchraydigan bolalarning xatosini bartaraf etish va ota-onasi bilan birga yaqindan yondashib ishlashi zarur.

Tarbiyachi mashg'ulotdan tashqari muomala qilganida ham o'z so'zlariga katta e'tibor qaratgan holda gaplashishi kerak. Mashg'ulotlardan tashqari sayr vaqtda, didaktik o'yinlar o'ynayotgan paytda bola bilan yakka tartibda ishlashga to'g'ri keladi. So'zlarni bo'g'inlarga bo'lib yoki tovushning baland-pastligiga, agar parranda yoki hayvonlarning nomlarini aytishga qiynalsa ularning ovozlariga taqlid qilish, takror-takror mashq bajartirishga e'tibor qaratib ish olib boradi va yaxshi samara beradi. Tarbiyachi ertak yoki hikoya o'qiyotganida asarning badiiyligini ham inobatga olish darkor. Chunki O'zbekiston xalqi ko'p millatli xalq hisoblanadi va turli xalq vakillarining bolalari maktabgacha ta'lim muassasalarida (maktab, kollej, lisey va oliygohlarda) tarbiyalanadilar, bilim oladilar. Boshqa millat bolalarining ham davlat tili bo'lgan o'zbek tilini egallashlariga harakat qilishi, tilimizga muxabbat uyg'otishi zarur. Nutqni rivojlantirish uchun tarbiyachi tez aytishlarni turli xil ovoz balandliklarida, turli sur'atlarda talaffuz qilishni talab etiladi, so'roq gaplarni so'roq ohangida, jarangdor so'zlarini (undov) jarangli ohangda aytishi kerak. Tarbiyachi mashg'ulotida jarangli va jarangsiz so'zlarning farqini tushutirishi, qaysi, qaerda, qanday ishlatilishi haqida ham aytadi. Bolalar ham o'z ovozlarini o'zgartirib yoki o'xshatib talaffuz qiladilar. O'yin va mashg'ulotda bolalar tovushlarini qanday chiqarayotganiga e'tibor qaratishi zarur. O'yin (milliy o'yinlarga ahamiyat berish) jarayonida bolalarning shaxsi takomillashib kishilar bilan muomala, o'quv va mehnat jarayonida tayyorlanish kabi turli xil ruhiyholatlarni shakllantiradi. Maktabgacha ta'lim muassasalarida tarbiyalanayotganlar orasidagi ko'pgina bolalar oddiy o'yinlar mayl bo'ladilar. Buning sababi: birinchidan, o'yin o'tkazish usul va metodlarining yaxshi ishlanmaganligi bo'lsa, ikkinchidan, o'yin bolalar xayoti bilan etarlicha bog'lanmagan. Asosan o'yin jarayonining birinchi bosqichida o'yin bilan tanishtiriladi, ikkinchi bosqichida esa tanlab, saralab, ajaratib oluvchi o'yin bo'ladi. Tarbiyachi o'yinni bu xilda olib borishi bolalarning har tomonlama etuk rivojlanishiga yordam beradi. Har bir o'yin bola xayotiga yaqin bo'lsa, ularning xayotdan lavxalar ifodalashga qaratilgan bo'lsa, o'yinchoqlar esa ular xayotida uchrab turadigan narsa, byumlarni ko'rsatsa va o'yinchoqlar bilan o'ynash natijasida bolala qiziqishi ortadai. Aks holda o'yindan kuzatilgan maqsadga erishish qiyin. Bunda tarbiyachi bolaga yangi predmetning nomi va mohiyatini tushuntirishi lozim. Shu o'yin yoki o'yinchoqni o'ynash usullari bilan bolani tanishtirish zarur hisoblanadi. Tarbiyachi o'yin mashg'ulotlarini o'tkazishda dasturda ("Ilk qadam" davlat dasturi) berilganidek o'rgatib, mustahkamlab borishi shart. O'yinni rollarga bo'lib bajarish, bir-birlari bilan dialog asosida suhbatlashib,

o'yinchoqlari bilan muloqotda bo'lib, o'zlariga yaqin bo'lgan odamlarning ismlarini aytib, buyumlarning qanday ishlatilishi haqida gapirib bajarishsa, og'zaki nutqlari rivojlanib lug'at boyliklarini ko'paytiradilar. Bolalar so'zlarini bir-biriga moslashtirib tuzadilar, o'z o'rnida qanday qo'llashni o'rganadilar. Bunda fikrlash his qilish idrok ham birga rivojlanib boradi.

Tarbiyai bolalarni surtalariga qarab so'z birikmalari va gap tuzishga o'rgatishi muhim ahamiyatga ega. Tarbiyachi bunga ham ma'suldir hamda oldimizga qo'yilgan maqsadga shundagina erishishimiz mumkin. Tarbiyachi oldingi nutq o'stirish mashg'ulotlari bo'yicha berilgan materiallarni yangi o'tiladigan mashg'ulotlar boshida takrorlab olishi kerak. Bolalarda shundagina olgan bilimlarini mustahkamlab olib, ko'nikma hosil qiladilar. Maktabgacha kichik yoshdagi bolalar nutqini o'qtirishda so'zlarni to'g'ri talaffuz etish, yangi so'zlar bilan bolaning lug'atini boyitib, kengaytirishga alohida e'tibor beradilar. Bu bolalarni so'z birikmalari va gap tuzishda muhim ahamiyatga ega. Chunki bolalar u yoki bu narsa, voqea-hodisalar haqidagi o'z fikrlarini gap orqali bildiradilar. Tarbiyachi mashg'ulot davomida bolalarda o'tilganlar yuzasidan hosil bo'lgan savllarga javob beradilar, fikr almashadilar, tushunmagan joylariga tushuntirish kiritib izoh beradilar. Shundagina bolaning nutqidagi kamchiliklarning oldi olinadi.

Bolalar har kuni o'z xayotlarida turli hodisa va voqea, narsalarga duch keladilar. Tarbiyachi yoki ota-ona bu haqida farzandlariga to'g'ri tushuncha va maslahatlar berishi, ularning nomlarini, nima uchun kerakligi yoki nmaga ishlatilishi haqida albatta to'liq tushuncha berishi shart. Bu bolaning og'zaki nutqidagi kamchiliklarni chiqarmaslikka, xatolarini tuzatishga imkon beradi, bolalar yangi bilim va tasavvurlarga ega bo'ladilar, hodisalar va buyumlarning nomlari, sifat va xususiyatlarni o'rganadilar. Maktabgacha kichik yoshdagi bolalar lug'atini boyitish, nutqining ravon, silliq va ta'sirchanligini ta'minlashda bolalar adabiyoti ustida ishlash juda yaxshi natija beradi. Tarbiyachi biror bir hikoya yoki ertakni o'qishda uning mazmunini, bolaning yoshiga mosligini, so'zlarning soddaligiga va bolaning ongiga qanday ta'sir qilishini inobatga olmog'i shart. Bunda o'qitilayotgan ertakdagi ayrim so'z va iboralar bilan ishlash, bir tmondan, ertakning mazmunini oson hamda to'liq o'zlashtirishga yordam bersa, ikkinchi tomondan bolalar lug'atini boyitish, undagi hodisalarni anglash ko'nikmalarini tarbiyalaydi, so'z va gaplarni o'zida o'zlashtirishga imkon yaratadi. Inson olamga kelishi bilanoq onaning allasi, qo'shig'i, hatto, o'zini-o'zi ovutish uchun aytgan ertagini ham tushunadi. Bu fikrimiz ming bor sinab ko'rilgan. Yana qo'shimcha qilib ruhshuno Oygul Yo'ldoshevaning s olimi «Toshkent oqshomi» gazetasi sahifasida bir qator yosh onalarga bergan javoblari ham fikrimizga to'la-to'kis asos bo'ladi: [2]

So'zlashishni o'rganamiz «O'g'lim olti oylik bo'ldi. Negadir buvisining u bilan qilgan muomalasi menga unchalik yoqmayapti. O'zim esa hali yosh bo'lganim uchun bola tarbiyalashda tajribam yo'q. Menga maslahat bersangiz, bolaning tili tezroq chiqishi va hech bir kamchiliklarsiz gapirishi uchun u bilan qanday muomalada

bo'lishim kerak? Ko'krak suti emadigan bolalar og'zingizdan chiqayotgan tovushlarni, ularning talaffuzini juda yaxshi qabul qiladi va o'zlashtirib oladi. Unga bolalar qo'shiqlaridan kuylab bering, ertaklar aytib bering. Sokin va tantanavor, tinchlantiruvchi va yurak o'ynatadigan, past va baland ovozlarda ayting, albatta, ma'nosidan kelib chiqib. Va, albatta, bola sizning gapirayotganingizdagi qosh, ko'z harakatlaringizni, so'zlarni talaffuz qilayotganda og'zingiz qanday qimirlashini ko'rishi shart. Siz uchun juda mas'uliyatli topshiriq: bola bilan gaplashganda shunchaki emas, kattalar bilan qilinadigan madaniyatli muomalangizni qilishga odatlaning. So'zlarni, harflarni o'z o'rnida qo'llashga, to'g'ri talaffuz qilishga harakat qiling. Unutmang, bola o'z ona tilidagi so'zlarga qo'yilayotgan urg'ularni, fonetik qoidalarni bir yoshgacha bo'lgan davrda o'rganadi va juda uzoq vaqt xotirasida saqlab qoladi. Agar bu davrda u bilan tilingizni burab (ya'ni bolaga taqlid qilib) gaplashsangiz yoki bari-bir tushunmaydi, deb o'ylab, jimlik bilan parvarish qilsangiz, bolangiz maktabga bora boshlaganida muammolar tug'ilishi mumkin. Gapirganda tutilish, tez-tez nafas olish, keraksiz tovushlar chiqarishlar, o'z fikrini ifodalab berishga xalal beradi va bu uning o'qishiga jiddiy ta'sir ko'rsatishi mumkin. Kuzatishlarga qaraganda, ko'krak suti emib katta bo'lgan bolalarning nutqi sun'iy sut bilan parvarishlangan bolalarnikiga nisbatan ertaroq rivojlanadi. Bundan tashqari bolaning ongi, tili yaxshi rivojlanishi uning to'g'ri ovqatlanishiga, ya'ni har kuni nimalar eyishiga ham bog'liq. Bu borada esa bolalar asab kasalliklari shifokori va logoped bilan maslahatlashish zarur.

Darvoqe, shifokorlarning «Bolangiz birinchi marta necha yoshida yoki necha oyligida gapirgan?» degan savoliga javob topish ham oson emas. Mabodo ularga kechroq murojaat qilib shunday savolga duch kelib qolsangiz, bolangizning biror so'zni o'zi tushungan holda talaffuz qilgan kunni belgilab qo'ying. Qandaydir bo'g'inlar yoki so'zlarni bilib-bilmay talaffuz qilganida, bu hali uning tili chiqqani emas. Yoki boladan o'zingiz kabi to'liq gapirishni kutib, hali gapirishni bilmaydi, degan javobni bermang. Deylik, u sizdan «buv bey», ya'ni «suv ber» deya so'radimi, mana shu kun bolangizning tili chiqqan kuni hisoblanadi. Eng muhimi, agar siz bolangizning nutqi hech bir kamchiliklarsiz rivojlansin, desangiz, bo'lajak notiq bilan notiq'larcha muomalada bo'ling¹».

1 «Туркистон» газетаси, 2005 йил, 10 август.

Topishmoqlar aytish, eshitish hamisha maktabgacha ta'lim yoshidagi kichkintoylarning ezgu niyatlari bilan hamohang bo'lgan. Har bir topilishi kerak bo'lgan jumboq - bu davr bolalarini ham o'ylashga, fikr yuritishga, o'zlariga xos yo'sinda izlanishga, sezgir, jiddiy, topqir bo'lishga nisbatan mayllarini uyg'otgan. Chunki ko'p predmetli topishmoqlar bog'cha bolalari uchun yanada qiziqarli bo'lgan. Bu holni butun mamlakatimiz bo'ylab bolalariga, nabiralariga, qo'shni bolakaylarga alla-qo'shiq, ertak, maqol, topishmoq aytib berib yurgan ota-onalar, buvi-bobolar, mahalla ertakchilari huzurida bo'lganimizda aniq sezdik. Bu ish o'z-o'zidan yoki birdaniga ko'ngildagidek chiqmaydi. Tinimsiz izlanish, bolakaylarni qiziqtirish, ularni topqirlikda bir-birlariga o'rnak, ibrat qilib ko'rsatish tufayli erishiladi. Takrorlash,

takrorlashlardan keyin bola jumboqlarni yechishga, bu haqda o'ylashga havasi keladigan bo'ladi. Bu yerda shu narsani ham ta'kidlab o'tish lozimki, bolalarga aytib beriladigan topishmoqlarning mavzusi yoshlarning yoshiga, qiziqishlariga yaqin bo'lsa yana nur ustiga a'lo nur bo'ladi. Bolalarda uchraydigan nutq nuqsonlarini bartaraf etishda biz ertak, topishmoq, tez aytish, maqollardan unumli foydalansak maqsadga muvofiq bo'ladi. Shubhasiz, ular bolalarga xushkayfiyat va tetiklik bag'ishlaydi. Logopedik mashg'ulotlar va o'yinlarda tez aytish, topishmoq va she'rlardan keng foydalanish natijasida, bolalarning nutqi o'sadi, shu bilan birga nutqning ravon bo'lishida, to'g'ri ohangning shakllanishida katta ahamiyatga ega. Milliy adabiyotimiz namunalari bo'lishi sanama, chorlashma, qiqillama, aytishuv, cheklashmachoq, aytishma o'yin va yarashtirgich kabi xalq og'zaki ijodi, nafaqat bolaning nutqini o'stirishda, balki ularni milliy ruhda tarbiyalash, milliy qadriyatlarimizni hurmat qilish va vatanparvarlik hissini uyg'otishda asosiy omil bo'lib xizmat qiladi.

Bolalar folklori yosh avlodni intizomli, jasur, qat'iyatli, qiyinchiliklarni yengishga, o'rtoqlariga yordam berishga tayyor bo'lish singari yaxshi sifatlarga ega bo'lib o'sishlariga yordam beradi. Demak o'zbek bolalarifolklori janri janrlari rang-barangligi asarlar badiiyati va son ko'lami jihatidan boshqa xalqlar ogzaki ijodi qatoridan munosib o'rin egallagan. Bolalar folklori janrlarinamunalari o'zbekning o'z farzandi tarbiyasiga, binobarin, xalqning yurtning kelajagiga mas'uliyat tuyg'usini yaxshi his etganini, qanchalar e'tibor bilan qaraganini ko'rsatadi. Suning bilan birga qadriyatlarimizni e'zozlash tariximizga hurmat bilan qarash allalar ohangi jismimizga singib ketgan. Ertaklar orqali o'tmishda yurtdoshlarimizning hayot tarsi bilan tanishadilar. Tez aytish, topishmoq, qo'shiqlar bilan ovunadilar. Oxir oqibatda bu asarlar bizning ruhan tabiatan yetuk o'zbek farzandi bo'lib yetishimizga xizmat qiladi. Bu an'ana, ayniqsa, mustaqillik yillarda yana keng ommolashmoqda. Binobarin, asrlar oldin yaratilgan bolalar folklori namunalari bugungi kunda o'z vazifalarini bajarmoqda.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

- 1 «Туркистон» газетаси, 2005 йил, 10 август.
2. <https://abiturtest.uz/mavzular/xalq-ogzaki-badiiy-ijodi-haqida-malumot/>
3. <https://uz.denemetr.com/docs/768/index-69290-1.html?page=5>

